

Centraal Planbureau

Keuzes in Kaart 2025-2028

Economische analyse van
verkiezingsprogramma's

VVD | D66 | GroenLinks-PvdA | CDA | ChristenUnie | Volt | JA21 | SGP

→ Hoofdstuk 10
Verantwoording

→ Hoofdstuk 11
Toelichting
specifieke
onderwerpen

10 Verantwoording

10.1 Inleiding

Deze verantwoording is bedoeld om Keuzes in Kaart op de juiste manier te kunnen interpreteren. Het doorrekenen van verkiezingsprogramma's is een bijzondere Nederlandse traditie, waarnaar in het buitenland soms met enige jaloezie gekeken wordt. Tegelijkertijd is de doorrekening nooit geheel onomstreden geweest. Dit hoofdstuk beoogt zo precies mogelijk uit te leggen wat de doorrekening behelst en hoe het CPB daarbij te werk gaat, zodat de exercitie op de juiste waarde – niet meer en niet minder – kan worden geschat. In het hiernavolgende hoofdstuk worden enkele specifieke thema's nader toegelicht.

10.2 Doel en reikwijdte

Keuzes in Kaart beoogt ten eerste de keuzes van partijen concreet en vergelijkbaar te maken. Een belangrijke meerwaarde van de analyse is de concretisering: politieke voornemens worden door het CPB bevestigd en getoetst om te komen tot concrete, kwantificeerbare beleidsmaatregelen. Hierdoor worden de keuzes van partijen ook vergelijkbaar: welke partij geeft bijvoorbeeld het meest uit aan veiligheid, wie aan onderwijs? Het concreet maken van ambities is ook waardevol als voorbereiding op het formatieproces na de verkiezingen.

Een tweede doel is het in beeld brengen van budgettaire en economische effecten, waardoor afruilen zichtbaar worden. Dit doet het CPB via de modelmatige analyse van de economische effecten. Een economie is niet statisch: bedrijven en huishoudens reageren op beleidsaanpassingen, waardoor de doorwerkingseffecten van beleid (ex-post) soms kunnen verschillen van de aanvankelijke impuls (ex-ante). Door verschillende indicatoren te vergelijken, komen afruilen in beeld die politieke prioriteiten weerspiegelen: extra uitgaven kunnen bijvoorbeeld de koopkracht ondersteunen, maar zullen dan ook het begrotingssaldo verslechteren.

Niet alles kan worden doorgerekend. Sommige maatregelen kunnen effecten hebben op de economische structuur of de opbouw van menselijk kapitaal. Zulke effecten zijn echter vaak indirect en/of worden pas op de langere termijn zichtbaar. Om die reden zijn ze niet goed te kwantificeren, en blijven ze in deze analyse buiten beschouwing.⁷ Budgettaire en economische gevolgen van beleid vormen bovendien een belangrijk, maar zeker niet het enige element in de brede welvaartsafweging die bij verkiezingen voorligt.⁸ De doorrekening is een 'what-if'-analyse, die laat zien wat de economische gevolgen zouden zijn als de partij haar gehele programma zou kunnen uitvoeren. Hoewel er in de praktijk altijd een coalitie zal moeten worden gesloten, geeft dit wel een helder beeld van de richting die de verschillende partijen willen inslaan. Daarmee beoogt de doorrekening een waardevolle bijdrage te leveren aan een feitelijk onderbouwd debat en een geïnformeerde keuze in het stemhokje.

De richting en relatieve omvang van de verschillen tussen partijen zijn informatiever dan de exacte uitkomsten. Iedere berekening van economische effecten op middellange termijn gaat gepaard met

---

⁷ Zie voor een uitgebreidere toelichting: CPB (2023), Kwantificeren economische baten van R&D-beleid ([link](#))

⁸ De PBL-analyse van effecten op de leefomgeving van verkiezingsprogramma's die gelijktijdig met deze publicatie verschijnt, is een waardevolle aanvulling. Zie PBL, 2023, Analyse Leefomgevingseffecten Verkiezingsprogramma's 2023-2027 - Hoofdrapport. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving ([link](#)).

aanzienlijke onzekerheid. De ontwikkeling van de economie binnen de kabinetsperiode is misschien wel de voornaamste onzekerheid. Dit basispad (zie ook 10.4) is vooral een technische verkenning op basis van langetermijntrends, de daadwerkelijke ontwikkeling in de komende jaren kan onder invloed van conjunctuur of externe ontwikkelingen wezenlijk anders uitpakken. De analyse van beleidseffecten is in de regel relatief minder onzeker. Dit impliceert dat de effecten ten opzichte van het basispad informatiever zijn dan de precieze uitkomsten inclusief het basispad. Wel is het zinvol om de grootte van de beleidseffecten altijd ten opzichte van het basispad te bezien. Dit geeft een goede indruk van het relatieve belang van de beleidseffecten. Daarom presenteren we beleidseffecten zowel ten opzichte van, als inclusief het basispad.

Naarmate partijen grotere wijzigingen voorstellen, neemt de onzekerheid toe. Bij de analyse van beleidseffecten is er overigens ook altijd in meer of mindere mate sprake van modelonzekerheid en onzekere gedragseffecten. Daarbij geldt dat de onzekerheid toeneemt naarmate partijen meer omvangrijke en complexe beleidswijzigingen doorvoeren (zie ook 10.5). Waar sprake is van meer dan gebruikelijke onzekerheid, is dat op maatregel- of pakketniveau vermeld.

De juridische en uitvoeringstechnische haalbaarheid van maatregelen is op hoofdlijnen getoetst, maar bij daadwerkelijke uitvoering is aanvullende analyse nodig. Waar juridische risico's bestaan maar de maatregel niet overduidelijk onmogelijk is, is de maatregel wel meegenomen, onder vermelding van die risico's. De juridische toets van het CPB heeft daarmee niet de zwaarte van een formele juridische analyse. Hetzelfde geldt voor de beoordeling van de uitvoerbaarheid. Hierbij is bovendien geen rekening gehouden met de aanvullende risico's van het stapelen van maatregelen voor de uitvoeringspraktijk, zoals bij stelselwijzigingen. Met name bij de inkomensheffing, waar digitale processen worden gemoderniseerd en een aangepast stelsel voor box 3 wordt voorbereid, is de ruimte om structuuraanpassingen door te voeren feitelijk zeer beperkt. Ook het invoeren van nieuwe belastingen brengt uitvoeringstechnische risico's teweeg wanneer deze nog niet bij specifieke organisaties belegd zijn. Dit speelt met name voor heffingen op het gebied van klimaat, milieu en mobiliteit. Dat een maatregel in Keuzes in Kaart is opgenomen, betekent dus niet automatisch dat de maatregel juridisch houdbaar en uitvoeringstechnisch haalbaar is; daarvoor is aanvullende analyse door uitvoeringsorganisaties en anderen nodig.

Alle maatregelen kennen hetzelfde invoeringsjaar, om de keuzes van partijen goed vergelijkbaar te maken. Partijen kunnen bij de doorrekening het invoermoment en ingroei tempo van maatregelen niet zelf bepalen. In de doorrekening is technisch verondersteld dat alle maatregelen per 2025 geleidelijk worden ingevoerd, zodat het volledige effect in 2028 wordt bereikt. Dit betekent dat de doorrekening een enigszins gestileerd karakter heeft, voordeel is dat hierdoor de consequenties van de keuzes van de verschillende partijen beter vergeleken kunnen worden. Dit zegt dus niets over wanneer maatregelen uitvoeringstechnisch kunnen worden ingevoerd. In het bijzonder voor grote hervormingen is invoering in 2025 niet realistisch.

10.3 Werkwijze

Deze editie van Keuzes in Kaart is door de val van Rutte-IV vervroegd tot stand gekomen, dat vergde enkele scherpe keuzes. Bij geplande verkiezingen is voor de doorrekening een langere voorbereidingstijd en doorlooptijd beschikbaar. Om deze tussentijdse editie mogelijk te maken, is ervoor gekozen om de analyse op drie punten in te perken ten opzichte van de vorige keer.⁹ Ten eerste zijn er ditmaal geen indicatoren voor de lange termijn opgenomen. Effecten die op lange termijn duidelijk verschillen van de effecten aan het eind van

---

⁹ Zeer complexe maatregelen die het CPB niet eerder heeft kunnen analyseren, konden ook niet worden doorgerekend. Voor twee maatregelen van JA21 met mogelijk substantiële budgettaire effecten die niet konden worden gekwantificeerd is een kwalitatieve analyse opgenomen in de paragraaf 12.7. Het betreft een wijziging in de belasting op inkomen uit aanmerkelijk belang en de invoering van een vermogenswinstbelasting in box 3 voor alle vermogenscategorieën.

de kabinetsperiode zijn wel kwalitatief benoemd. Ten tweede is de budgettaire ondergrens opgehoogd tot 0,2 mld euro (dat was 0,1 mld euro). Maatregelen met een kleiner budgettair beslag zijn niet opgenomen, tenzij ze andere relevante economische effecten hebben, zoals werkgelegenheidseffecten. Ten slotte wordt in deze editie niet gerapporteerd over niet-EMU-relevante lasten. Dit betreft bijvoorbeeld lasten voor gezinnen en bedrijven om te voldoen aan nieuwe normen en voorschriften.

In aanloop naar de doorrekening heeft het CPB op een aantal momenten toelichting gegeven op het proces. Op 14 juli zijn partijen¹⁰ uitgenodigd voor deelname aan de doorrekening. In aanloop naar de start van de analyse zijn begin augustus de startnotitie (met toelichting op proces en spelregels)¹¹ en beleidsvarianten (met voorbeelddoorrekeningen met het macro-economische model van het CPB)¹² gepubliceerd. Daarnaast heeft het CPB via informatiebijeenkomsten voor partijen nadere toelichting gegeven op de werkwijze rondom de doorrekening. Ook was er gelegenheid tot het stellen van vragen. Partijen die voor de eerste keer meedoen aan Keuzes in Kaart is een extra informatiesessie aangeboden om ze bekend te maken met proces en werkwijze.

De doorrekening zag er vervolgens op hoofdlijnen als volgt uit. Op 21 augustus hebben partijen hun beleidspakket aangeleverd. In de fase van concretisering die daarop volgde, heeft veelvuldige communicatie plaatsgevonden tussen partijen en het CPB om duidelijk te krijgen wat partijen precies beogen. Hierbij hebben partijen soms ook maatregelen gewijzigd. Daarnaast zijn soms maatregelen toegevoegd of afgefallen, bijvoorbeeld naar aanleiding van partijcongressen en de maatregelen uit de Miljoenennota van het kabinet. Op 26 september hebben partijen een volledig overzicht gekregen van de budgettaire effecten van hun maatregelen, daarna was er gelegenheid tot mutaties in het pakket naar aanleiding van dit beeld. Op 23 oktober hebben partijen een geüpdatet budgettair beeld en alle overige economische uitkomsten van het pakket ontvangen. Hierna was er opnieuw gelegenheid tot (marginale) mutaties van maatregelen. Op 3 november hebben de partijen een concept van hun partijhoofdstuk ontvangen voor controle op feitelijke onjuistheden.

De informatie-uitwisseling met partijen blijft bewust vertrouwelijk. Die vertrouwelijkheid is essentieel, omdat het voor partijen soms lastig kan zijn om hun politieke ambities te vertalen naar concrete beleidsmaatregelen. Enig zoeken en tasten is daarmee onvermijdelijk, partijen zullen hun ideeën soms willen bijsturen aan de hand van voorlopige resultaten. Dat proces leidt tot beter onderbouwd beleid, en is gebaat bij beslotenheid.

Het CPB behandelt de informatie van politieke partijen dan ook strikt vertrouwelijk. Waar nodig legt het CPB maatregelen voor aan derden, zoals het PBL, ministeries of uitvoeringsorganisaties, bijvoorbeeld om te assisteren bij berekeningen of om de uitvoeringstechnische en juridische haalbaarheid te toetsen.¹³ Informatie over maatregelen wordt daarbij niet herleidbaar tot een partij gedeeld, alleen met het PBL is wel informatie over partijen gewisseld om de consistentie te versterken.¹⁴ De van externe partijen verkregen informatie is steeds door het CPB gewogen, het oordeel is daarmee altijd voor rekening van het CPB.

---

¹⁰ Het CPB heeft beperkte capaciteit en kan daarom niet plannen van alle partijen doorrekenen. Net als bij de vorige editie zijn partijen uitgenodigd die bij de vorige verkiezingen zetels in de Tweede Kamer hebben behaald.

¹¹ Zie CPB, 2023, Startnotitie Keuzes in Kaart 2025 – 2028 ([link](#)).

¹² Zie CPB, 2023, Macro-economische en budgettaire effecten van beleidsvarianten met Saffier 3.0 ([link](#)).

¹³ Collega's van het ministerie van Financiën, de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving en Nederlandse Zorgautoriteit hebben ook rechtstreeks meegewerkt aan Keuzes in Kaart. Deze collega's zijn voor de duur van het project aan het CPB uitgeleend om het project mogelijk te maken. Onafhankelijkheid en geheimhouding zijn door middel van een detachingsovereenkomst vastgelegd. Het CPB is alle organisaties die hun mensen, middelen en kennis beschikbaar hebben gesteld om de doorrekening mogelijk te maken zeer erkentelijk.

¹⁴ Hoewel getracht is eventuele inconsistenties in de maatregelpakketten van partijen tussen de planbureaus te vermijden, ligt de verantwoordelijkheid voor de consistentie uiteindelijk bij partijen.

10.4 Basispad

Het basispad vormt de achtergrond waartegen maatregelen zijn doorgerekend, dit is gebaseerd op de concept-Macro Economische Verkenning 2024 (cMEV).¹⁵ Het basispad is het pad van de geraamde economische ontwikkeling voor de periode 2025-2028 bij het op dat moment voorgenomen beleid. In dit pad vertraagt de economische groei tot gemiddeld 1,1% in 2025–2028. De groei van het arbeidsaanbod neemt de komende jaren geleidelijk af en de vertraging van de structurele productiviteitsgroei in de afgelopen decennia houdt aan. In deze raming loopt het overheidstekort op tot 3,6% bbp in 2028.¹⁶ De oploop van het overheidstekort ten opzichte van 2023 is onder meer het gevolg van geplande extra uitgaven, de gestegen rente en zorguitgaven die harder stijgen dan het bbp. In het basispad loopt de armoede onder Nederlandse huishoudens licht op. De koopkracht neemt op de middellange termijn met gemiddeld 0,9% per jaar toe; de reële lonen maken een inhaalslag na de hoge inflatie in 2022 en 2023.

Het beleidsmatig uitgangspunt voor het basispad is het voorgenomen beleid ten tijde van de cMEV, gebaseerd op de begrotingscijfers van de departementen, met een aantal uitzonderingen. Voor de begrotingscijfers is gebruikgemaakt van de meerjarencijfers uit de Voorjaarsnota 2023 en aangeleverde beleidsuitgangspunten. In de bijlage van de startnotitie is in detail aangegeven waar afgeweken is van deze cijfers.¹⁷ Belangrijke afwijkingen zijn de generieke onderuitputting bij uitgaven, het niet meenemen van de oploop van de opschalingskorting bij het gemeentefonds, het doortrekken van de asieluitgaven op het niveau van 2026 en het niet meenemen van de ombuiging op de jeugdzorg na 2025. Ook zijn enkele maatregelen binnen de energiebelasting niet meegenomen, omdat deze niet voldoende concreet uitgewerkt waren. Besluitvorming na publicatie van de cMEV is niet meer meegenomen in het basispad. Dat betreft onder meer de plannen uit de Miljoenennota 2024; partijen konden deze maatregelen gedurende de doorrekening nog wel toevoegen. Het basispad verschilt op onderdelen van het basispad van het PBL, zie daarvoor paragraaf 10.8.

Voor een aantal begrotingsposten in het basispad wijkt het budgettaire effect in 2028 af van het structurele bedrag. Het aanpassen van deze posten zal daarmee op lange termijn een ander effect hebben dan het in de doorrekening gerapporteerde bedrag in 2028. Zo hebben ombuigingen op tijdelijke fondsen, zoals het Nationaal Groeifonds en het Transitiefonds, op lange termijn geen budgettair effect. Ook het ombuigen op de inkomensafhankelijke combinatiekorting (IACK), een regeling die wordt uitgefaseerd en in 2037 is afgeschaft, levert op lange termijn geen budgettaire verbetering op. Bij de partijen die kiezen voor beperking van de hypotheekrenteaftrek wordt een pad ingezet dat bij logische voortzetting uitmondt in volledige afschaffing, en dus een grotere besparing.

10.5 Modellen

Modellen zijn in de doorrekening een onmisbaar hulpmiddel. Het gebruik van modellen zorgt voor een consistente analyse van beleidspakketten, waardoor ze onderling vergelijkbaar zijn. Het CPB gebruikt verschillende soorten modellen voor het berekenen van de macro-economische doorwerking, effecten op koopkracht en armoede, werkgelegenheid en woningmarkt en de budgettaire effecten van specifieke maatregelen.

Modellen zijn een versimpelde weergave van de werkelijkheid en worden niet blindelings ingezet. Gegeven de onderliggende aannames en reikwijdte wordt steeds beoordeeld of het model geschikt is voor een

¹⁵ CPB, 2023, concept Macro Economische Verkenning 2024 ([link](#))

¹⁶ Dit is het gecorrigeerde cijfer, zie pagina 3 van de Macro Economische Verkenning 2024 ([link](#))

¹⁷ Zie CPB, 2023, Startnotitie Keuzes in Kaart 2025–2028 ([link](#)).

specifieke maatregel in een specifieke context. De meeste modellen zijn gekalibreerd op data uit het verleden en vooral geschikt voor beperkte aanpassingen van het huidige beleid. In het algemeen geldt dat hoe meer een maatregel of pakket hiervan afwijkt, hoe groter de onzekerheid wordt. Waar nodig worden modeluitkomsten op basis van *expert judgement* bijgesteld.

10.5.1 Saffier 3.0

Het macromodel Saffier 3.0 wordt gebruikt voor de macro-economische doorwerking van de pakketten tijdens de komende kabinetsperiode.¹⁸ Saffier is een macro-econometrisch model van de Nederlandse economie, het bevat een gedetailleerde collectieve sector om de effecten van beleidswijzigingen te analyseren. Het gaat hierbij om de effecten op de economische groei, arbeidsmarkt, lonen en prijzen en doorwerkingseffecten op de overheidsfinanciën. Deze effecten worden op partijniveau berekend, en niet voor individuele maatregelen. Naast de budgettaire bestedingsimpulsen wordt het model gevoed met effecten op het arbeidsaanbod, de wig (het verschil tussen de loonkosten voor werkgevers en het netto-inkomen van werknemers) en de vervangingsratio (de verhouding tussen het beschikbaar inkomen van uitkeringsgerechtigden en werkenden). Daarnaast wordt Saffier via de huur- en huizenprijs gevoed met de effecten op de woningmarkt. Via de vergelijking voor de consumptie van huishoudens werkt een wijziging in de huizenprijs door in het macro-economisch beeld. Bij het bepalen van dit effect is meegenomen dat in de huidige periode de schuldsituatie van huishoudens gunstiger is dan in het verleden, met minder onderwaterhypotheken.¹⁹

10.5.2 Mimosi

Met het microsimumatiemodel Mimosi worden de effecten van wijzigingen in de loon- en inkomstenheffing, sociale zekerheid en toeslagen bepaald op de overheidsfinanciën, koopkracht en armoede.²⁰ Het model bevat een gedetailleerde weergave van het stelsel van belastingen, toeslagen en sociale zekerheid, waarbinnen beleidswijzigingen voor een representatieve steekproef van 100.000 individuele huishoudens worden gesimuleerd. Hiermee worden de budgettaire effecten van maatregelen in box 1, toeslagen, uitkeringen, premies voor werknemers-, zorg- en volksverzekeringen berekend. Daarnaast wordt zowel de koopkrachtontwikkeling, als de -spreiding daarin zichtbaar. De armoedecijfers volgen ook uit deze analyse. Beleidseffecten op huren en indirecte belastingen (bijvoorbeeld regelingen in btw, energiebelasting of mrb) worden in de berekeningen meegenomen via de algemene prijsontwikkeling. Dat betekent dat de spreiding van koopkrachteffecten als gevolg van dergelijke maatregelen niet zichtbaar is in de analyse.

10.5.3 Micsim

Het microsimumatiemodel Micsim geeft inzicht in het langetermijneffect van inkomensgerelateerde maatregelen op het arbeidsaanbod.²¹ Het gaat daarbij om maatregelen die directe invloed hebben op het netto-inkomen (na kosten van kinderopvang): wijzigingen in de inkomstenbelastingen, premies voor werknemers-, volks- en zorgverzekeringen, toeslagen, kinderopvang en de bijstand. Het model simuleert de keuzes van huishoudens ten aanzien van het aantal dagen werk en het aantal dagen kinderopvang per week op basis van waargenomen gedragsreacties in het verleden. De structurele verandering van het arbeidsaanbod is input voor het macromodel Saffier 3.0, waarbij wordt aangenomen dat dit effect in tien jaar ingroeit. Micsim modelleert het arbeidsaanbod en houdt geen rekening met de vraagzijde van de arbeidsmarkt. Deze beperking van het model knelt vooral aan de onderkant van de arbeidsmarkt, waar extra arbeidsaanbod mede door het minimumloon niet altijd zal leiden tot extra arbeidsvraag. Bij het bepalen van effecten van een wijziging van

¹⁸ CPB, 2021, Het macromodel van het CPB: Saffier 3.0, ([link](#))

¹⁹ Zie Lammers en Ciurila, 2023, Ontwikkelingen op de woningmarkt en financiële risico's ([link](#)).

²⁰ Zie voor meer informatie over Mimosi de website ([link](#))

²¹ Zie Jongen, E., e.a., 2014, MICSIM - A behavioural microsimulation model for the analysis of tax-benefit reform in the Netherlands, CPB Achtergronddocument ([link](#)); De Boer, H.W., e.a., 2020, Micsim 2.0, CPB Achtergronddocument ([link](#)) en Van Elk, R., e.a., 2020, Arbeidsaanbodelasticiteiten in Micsim, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

de hoogte van bijstand, of een wijziging van het wettelijk minimumloon met koppeling aan de bijstand is hiermee rekening gehouden.

10.5.4 Woningprijsmodel

De beleidseffecten op woningprijzen worden berekend met het woningprijsmodel.²² In dit tijdreeksmodel is de onderlinge verhouding tussen het inkomen en de woonlasten van huishoudens belangrijk voor de prijs van bestaande koopwoningen. Voor de bepaling van het inkomen van huishoudens wordt aangesloten bij de uitkomsten van Mimosi en Saffier. De effecten op de woningprijzen zijn weer input voor Saffier.

10.5.5 Eigenbetalingenmodel

De budgettaire effecten van wijzigingen van het verplichte eigen risico in de Zvw zijn berekend met het eigenbetalingenmodel.²³ Dit microsimulatiemodel is geschat op de individuele Zvw-zorguitgaven van alle verzekerden in Nederland en simuleert zowel de financieringsschuif als het gedragseffect als gevolg van wijzigingen in de eigen betalingen. De financieringsschuif is de verschuiving van collectieve uitgaven naar private uitgaven (bij een verhoging van het eigen risico) of andersom. Het gedragseffect omvat het effect van een eigen betaling op het gedrag van verzekerden. Door een hogere eigen betaling zullen sommige verzekerden minder zorg gebruiken, wat leidt tot een afname van zorgkosten, en vice versa.

10.6 Gedragseffecten

Buiten de modellen worden gedragseffecten meestal met vuistregels bepaald. Bij de bepaling van budgettaire effecten van (belasting)maatregelen wordt rekening gehouden met directe (eerste-orde) gedragseffecten. Deze gedragseffecten ontstaan doordat huishoudens en bedrijven hun gedrag aanpassen als een bepaalde activiteit duurder of goedkoper wordt als gevolg van beleid. Dit speelt in het bijzonder bij allerlei belastingmaatregelen. In veel gevallen is een gedragseffect aannemelijk, maar zijn er geen betrouwbare gegevens om de precieze omvang van het effect te bepalen. Om die reden wordt met vuistregels gewerkt. In de startnotitie zijn de aannames voor een aantal standaardtarieven en specifieke maatregelen beschreven.²⁴ Bij taakstellende maatregelen (waarbij het budget leidend is) is verondersteld dat het gedragseffect onderdeel uitmaakt van het ex-ante budgettaire effect. Getoetst wordt in hoeverre het budgettaire effect, gegeven de gedragseffecten, realistisch is.

Maatvoering en stapeling van maatregelen kunnen aanleiding geven tot het veronderstellen van aanvullende gedragseffecten. Gedragseffecten zijn niet altijd lineair; bij een omvangrijke wijziging van tarieven of stapeling van maatregelen kunnen gedragseffecten aanzienlijk groter zijn dan bij een kleinere maatvoering. Dit geldt ook voor het introduceren of afschaffen van fiscale maatregelen gericht op specifieke huishoudens, bedrijven of producten. Per maatregel of set van maatregelen is beoordeeld of een aanvullend gedragseffect passend is. Bij enkele partijen is bijvoorbeeld door stapeling van maatregelen in de glastuinbouw een aanvullend gedragseffect verondersteld.

10.7 Indicatoren

Een nieuwe indicator bij deze Keuzes in Kaart betreft de armoedecijfers. Voor het eerst zijn bij een doorrekening van verkiezingsprogramma's de gevolgen voor de omvang van de armoede doorgerekend.

---

²² Zie Sinnighe Damsté en Euwals, 2023, Modelbeschrijving: het CPB woningprijsmodel ([link](#))

²³ Remmerswaal en Boone, 2020, Eigen betalingen in de Zorgverzekeringswet ([link](#))

²⁴ CPB, 2023, Startnotitie Keuzes in Kaart 2025–2028 ([link](#)).

Daarbij wordt dezelfde aanpak gevolgd als in de ramingen.²⁵ We houden rekening met ontwikkelingen in lonen, prijzen en consumptie als gevolg van de beleidsmaatregelen, maar niet met wijzigingen van de bijstandpopulatie als gevolg van de maatregelen. We presenteren de armoedecijfers aan het einde van de kabinetsperiode in percentages: zowel als verschil in procentpunten ten opzichte van het basispad alsook inclusief het basispad. We maken daarbij een onderscheid tussen het totaal aandeel mensen met een inkomen onder de armoedegrens en het totaal aandeel kinderen van wie het huishouden een inkomen onder de armoedegrens heeft.

De beleidsmatige lastenontwikkeling (blo) meet het deel van de ex-ante lastenontwikkeling voor gezinnen, bedrijven en het buitenland dat door beleid wordt veroorzaakt. De blo beziet beleidswijzigingen aan de lastenkant, dat wil zeggen: in belastingen, wettelijke (zorg)premies en fiscale regelingen, maar niet de wijzigingen in toeslagen en uitkeringen. Daarbij wordt gecorrigeerd voor kasvertragingen, anticipatie-effecten of vooruitbetalingen. Hiermee kunnen blo-bedragen afwijken van bedragen die worden gehanteerd voor het bepalen van het EMU-saldo, wat in het bijzonder zichtbaar is bij verzilverbare heffingskortingen. De definitie van de indicator is in samenwerking met het ministerie van Financiën opgesteld.²⁶ In de blo-indicator wordt onderscheid gemaakt tussen de belastinggroep of categorie waar de lasten ex-ante neerslaan. Deze onderverdeling is enigszins grofmazig en onzeker, omdat niet altijd duidelijk is wie de belasting betaalt en in welke functie dat gebeurt (als burger of ondernemer). De toedeling van de lasten aan de betalende groep en bijbehorende belastingcategorie is ex ante, ofwel voor economische doorwerking.

Voor de berekening van het structurele begrotingssaldo wordt het EMU-saldo in 2028 gecorrigeerd voor de stand van de economie en incidentele factoren. De correctie voor de conjuncturele component wordt bepaald door de geschatte afwijking tussen het geraamde en het potentiële bbp (de *output gap*) te vermenigvuldigen met de gevoeligheid van het EMU-saldo voor mutaties van het bbp (de begrotingselasticiteit). Voor de berekening van het potentiële bbp en het structureel saldo worden de methodes gebruikt die de Europese Commissie daarvoor heeft ontwikkeld.²⁷ Het structurele saldo houdt geen rekening met aanpassingen van het beleidspakket, de arbeidsmarkt en de economie na de kabinetsperiode. Het structurele saldo is een van de variabelen die de Europese Commissie gebruikt in de beoordeling van de overheidsfinanciën.

10.8 Aansluiting met de analyse van het PBL

De doorrekening van het CPB is in hoge mate complementair aan de analyse van het PBL, maar bij de interpretatie is van belang dat er enkele verschillen zijn in het basispad. Hierdoor kunnen verschillen ontstaan in de pakketten, die partijen bij beide planbureaus hebben ingediend. In het algemeen sluit het basispad van het CPB grotendeels aan bij de Klimaat- en energieverkenning (KEV) 2023 van het PBL.²⁸ Bij de analyse van het PBL is de KEV 2022 het uitgangspunt, de analyse bevat dus niet het beleid dat daarna is vastgesteld. Ook zit het Transitiefonds niet in het basispad van het PBL, maar wel in dat van het CPB. Dit betekent dat als partijen het Transitiefonds in stand willen houden, dit bij het PBL als maatregel is meegenomen, maar bij het CPB niet. Het CPB hanteert een budgettaire ondergrens van 0,2 mld euro, waardoor sommige voor het PBL relevante maatregelen in de CPB-doorrekening buiten zicht blijven. Dit geldt ook voor maatregelen zonder effect op de overheidsfinanciën, zoals normering: de lasten voor gezinnen en bedrijven om te voldoen aan nieuwe normen en voorschriften.

²⁵ Zie Deinum en Griffioen, 2022, Ramingsmethodiek armoederaming ([link](#)).

²⁶ Een volledige beschrijving van de definitie is te vinden in het bijbehorende achtergronddocument ([link](#)).

²⁷ Zie Europese Commissie, 2019, Vade Mecum on the Stability and Growth Pact – 2019 Edition ([link](#)).

²⁸ Zie PBL, 2023, Klimaat- en energieverkenning 2023 ([link](#)).

De doorrekening van het CPB kijkt naar het eind van de komende kabinetsperiode (2028), de analyse van het PBL kijkt verder vooruit. Dit betekent dat maatregelen voorbij 2028 bij het PBL wel, maar bij het CPB niet worden meegenomen in de analyse. Uitzondering hierop is dat het CPB de technische veronderstelling heeft gedaan dat sommige maatregelen in de komende kabinetsperiode uitvoerbaar zijn, ook als het uitvoeringstechnisch sterk de vraag is of dat mogelijk is (zie 10.2). Dit geldt bijvoorbeeld voor de invoering van een kilometerheffing, die het CPB heeft meegenomen in de analyse om de budgettaire gevolgen hiervan zichtbaar te maken.

Het behalen van stikstof- en klimaatdoelen is volgens de Klimaat- en energieverkenning 2023 van het PBL onzeker.²⁹ Minder ambitieus klimaat- en milieubeleid kan financiële ruimte scheppen voor andere doelen, maar de risico's voor de leefomgeving nemen verder toe naarmate partijen minder inspanning doen ten opzichte van het basispad.³⁰ Vooral op lange termijn zullen deze risico's zich aandienen. Daarnaast legt huidige, maar mogelijk ook toekomstige, EU-regelgeving Nederland verplichtingen op rond klimaat- en stikstofdoelen,³¹ die deels al vastgelegd zijn in Nederlandse wetgeving. Naast het aanzienlijk risico voor de natuur als stikstofemissies niet worden beperkt, bestaat ook het risico dat hierdoor economische activiteiten worden beperkt, bijvoorbeeld omdat de vergunningverlening voor activiteiten of investeringen vertraagd wordt of zelfs stil kan komen te liggen.³² Voor klimaatdoelen geldt dit mogelijk ook.³³

In de partijhoofdstukken is een aparte toelichting op de klimaat- en stikstofmaatregelen opgenomen. Het CPB kan normeringen (zoals verplichtingen of verboden) bij klimaat- en milieumaatregelen niet beoordelen, omdat deze geen deel uitmaken van de analyse. Dergelijke normeringen kunnen substantiële lasten voor bedrijven en huishoudens tot gevolg hebben. Het PBL doet in zijn Analyse leefomgevingseffecten verkiezingsprogramma's (ALV) voor vijf partijen³⁴ een meer uitgebreide analyse waarin onder andere de rol van normeringen wel wordt meegenomen.³⁵ Op het gebied van klimaat onderscheidt het CPB in de partijhoofdstukken drie grove categorieën: partijen die de inspanning voor reductie van nationale broeikasgasemissies in 2030 vergroten, verkleinen of ongeveer gelijk houden ten opzichte van het basispad en de Klimaat- en energieverkenning (KEV) 2023. Voor de vijf partijen die meedoen bij het PBL heeft deze categorisering van de inspanning van partijen op klimaat terrein plaatsgevonden in samenspraak met het PBL en zijn ook de bij het PBL ingediende normeringen meegenomen. Deze indeling is gebaseerd op de nieuwe klimaatmaatregelen die partijen indienen op het gebied van energie, industrie, landbouw, gebouwde omgeving en mobiliteit en de potentiële impact daarvan op het klimaat. Politieke partijen die de inspanning verkleinen door om te buigen op het Klimaatfonds zonder aanvullende klimaatmaatregelen, lopen het risico dat de benodigde randvoorwaardelijke investeringen voor de energietransitie niet gedaan kunnen worden.³⁶

Op het gebied van stikstof noemt het CPB alleen de belangrijkste budgettaire maatregelen. Het CPB doet geen uitspraken over de impact van maatregelen op emissies. Of en in welke mate een maatregel leidt tot

---

²⁹ Zie PBL, 2023, Klimaat- en energieverkenning 2023 ([link](#)). Het PBL heeft het transitiefonds in de KEV2023 niet meegenomen. De invulling van het fonds is tot op heden onvoldoende concreet.

³⁰ Zie bijvoorbeeld Rockström, J., Gupta, J., Qin, D. et al., 2023, *Safe and just Earth system boundaries*, Nature 619, 102–111 ([link](#)).

³¹ De Vogel- en Habitatrichtlijnen stellen eisen rond het herstellen van de beschermde natuur op termijn en het niet verder achteruitgaan van die natuur. De Europese Klimaatwet bevat voor de hele EU een bindende doelstelling dat de netto-emissies van broeikasgassen in 2030 ten minste 55 procent lager moeten zijn dan in 1990.

³² Zie bijvoorbeeld CPB Centraal Economisch Plan 2023 ([link](#)).

³³ De Nederlandse regering gaat ervan uit dat de nakoming van de Nederlandse klimaatwet, waarin het Europese doel van 55%-reductie in 2030 als nationaal doel wordt opgenomen, niet rechtstreeks voor de rechter kan worden afgedwongen ([link](#)). Het Urgenda-vonnis was echter op het VN-klimaatverdrag en het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens ([link](#)). Een dergelijke uitspraak is ook in de toekomst mogelijk als de Nederlandse overheid niet genoeg doet om de uitstoot van broeikasgassen te reduceren.

³⁴ De VVD, D66, GroenLinks-PvdA, de ChristenUnie en Volt.

³⁵ PBL, 2023, Analyse Leefomgevingseffecten Verkiezingsprogramma's 2023-2027 - Hoofdrapport. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving ([link](#))

³⁶ Zie bijvoorbeeld PBL, 2023, *Reflectie op voorstellen voor de inzet van middelen uit het klimaatfonds*, ([link](#))

verandering in de emissies, is sterk afhankelijk van het totale maatregelenpakket dat een partij voorstelt en in welke mate die maatregelen kunnen worden uitgevoerd.

11 Toelichting specifieke onderwerpen

11.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft, in aanvulling op de algemene verantwoording in het vorige hoofdstuk, op enkele specifieke onderwerpen een nadere toelichting. Het gaat hierbij onder andere om de gehanteerde werkwijze en aannames op specifieke terreinen, alsmede een aantal ‘spelregels’ die het CPB hanteert bij het honoreren van voorgestelde maatregelen.

11.2 Onderuitputting

In het recente verleden is gebleken dat het voor de overheid, om verschillende redenen, lastig kan zijn om extra geld uit te geven, zeker op de korte termijn. In het basispad is verondersteld dat niet alle begrote middelen tot besteding komen (onderuitputting). Dat kan bijvoorbeeld komen door de krapte op de arbeidsmarkt, of doordat de plannen onvoldoende zijn uitgewerkt om concreet tot besteding te komen, of doordat de uitvoeringscapaciteit overvraagd wordt.

Gegeven de al forse olop in het basispad is de haalbaarheid van aanvullende overheidsuitgaven op hoofdlijnen beoordeeld. Dit heeft bij GroenLinks-PvdA tot een aanpassing geleid. Het totale pakket van GroenLinks-PvdA beoogt een grote bestedingsimpuls aan de economie te geven met omvangrijke werkgelegenheidseffecten in de collectieve sector en de marktsector. De omvang van de beoogde impuls is dusdanig dat het onwaarschijnlijk is dat deze positieve effecten op het aantal werkzame personen volledig binnen de komende kabinetsperiode behaald kunnen worden. Om die reden is de werkgelegenheidsgroei gedempt door generieke onderuitputting (ter grootte van 1,1 mld euro) bij de overheid en in de zorg te veronderstellen. Daarnaast is in het licht van de krapte op de arbeidsmarkt, en in het bijzonder in de kinderopvang, verondersteld dat een deel van de hogere vraag naar kinderopvang zal resulteren in langere wachtlijsten, in plaats van een vergroot aanbod van kinderopvang.³⁷

11.3 Bestuurlijke akkoorden

Bestuurlijke akkoorden worden in KiK asymmetrisch behandeld: de haalbaarheid van intensiveringen is groter dan die van ombuigingen. Veel partijen hebben de intentie om bestuurlijke akkoorden af te sluiten, bijvoorbeeld in de zorg of met decentrale overheden. Omdat het Rijk afhankelijk is van de medewerking van derden, kan het CPB geen uitspraak doen over de haalbaarheid of de uitkomst van bestuurlijk akkoorden. Bij intensiveringen worden de maatregelen taakstellend ingeboekt, waarbij we aannemen dat de algemene uitgaven worden verhoogd. Bij een bestuurlijk akkoord dat beoogt de uitgaven te verlagen, wordt alleen een budgettaire korting toegekend als het Rijk een eenzijdige maatregel kan nemen om het budgettaire doel te realiseren. Dit omdat in het geval dat het beoogde bestuurlijke akkoord niet tot de gewenste besparing leidt, het Rijk hierdoor het budgettaire doel alsnog kan behalen. Een voorbeeld hiervan is het macrobeheersinstrument voor hoofdlijnakkoorden in de Zorgverzekeringswet (Zvw).³⁸

---

³⁷ Zie ook CPB en SCP, 2023, Herziening financieringsstelsel kinderopvang ([link](#)).

³⁸ De ombuigingen die verbonden zijn aan bestuurlijke akkoorden maken deel uit van de maxima die op verschillende terreinen gelden voor toegestane kortingen op het overheidsapparaat, zie paragraaf 11.4.

Bij bestuurlijke akkoorden over loonsverhogingen gaan we ervan uit dat deze daadwerkelijk tot hogere lonen leiden. Het gaat hierbij om loononderhandelingen in organisaties waar de overheid geen onderhandelingspartner aan de cao-tafel is, zoals defensie, onderwijs, politie en zorg. De overheid kan de hogere lonen niet opleggen, want bij cao-onderhandelingen geldt het principe van contractvrijheid. Omdat de overheid wel voorwaardelijk aan de uitkomst van cao-onderhandelingen geld ter beschikking kan stellen, is er vanuit gegaan dat de hogere lonen wel tot stand gebracht kunnen worden.

11.4 Maximale efficiëntiekortingen op het overheidsapparaat

Generieke bezuinigingen op het overheidsapparaat van het Rijk worden door het CPB slechts tot een bepaald maximum gehonoreerd. Generieke kortingen (dat wil zeggen: ombuigingen zonder het schrappen van specifieke taken) gaan uit van het verhogen van de efficiëntie van het overheidsapparaat. Grote ombuigingen op het overheidsapparaat bleken in het verleden vaak te ambitieus. Deze ombuigingen kunnen leiden tot kwaliteitsverlies en minder dienstverlening, effecten die in de doorrekening niet in beeld kunnen worden gebracht. Hierom hanteert het CPB een maximum voor de generieke korting op het overheidsapparaat van 0,5% per jaar. Voor het Rijk komt dit maximum neer op een ombuiging van 0,4 mld euro in 2028. Onder deze apparaatskorting vallen bijvoorbeeld ook maatregelen gericht op minder inhuur van externen, minder communicatiemedewerkers, vermindering van de bureaucratie en volumetaakstellingen. Voor de lokale overheden komt de maximale korting neer op een ombuiging op het gemeente- en provinciefonds van 0,5 mld euro in 2028. Omdat middelen in het gemeente- en provinciefonds niet geoormerkt zijn, worden de uitgaven in de fondsen verdeeld over de uitgavenfuncties. Vanwege de bestedingsvrijheid van lokale overheden heeft het CPB maatregelen om tegelijkertijd een generieke korting op te leggen aan een fonds en middelen toe te voegen aan dat fonds niet opgenomen in de doorrekening, aangezien er voor de lokale overheid dan de facto niets veranderd.

Het overhevelen van taken van het Rijk naar lokale overheden is mogelijk, maar daarbij is niet gerekend met efficiëntiekortingen, tenzij er overtuigend empirisch bewijs is dat deze behaald zullen worden. Stelselherzieningen gaan gepaard met transitiekosten van jaarlijks 1,5% van de budgettaire grondslag. Bij het overhevelen van de bekostiging van taken van de algemene uitkering naar een specifieke uitkering is daarnaast verondersteld dat de kosten structureel stijgen met 10% van de budgettaire grondslag, vanwege administratieve lasten die gepaard gaan met de specifieke uitkering alsmede het wegvallen van een doelmatigheidsprikkel.

Het CPB hanteert ook maxima voor budgetkortingen in de zorg, als die niet gepaard gaan met corresponderende beperking van de aanspraken of maatregelen die de doelmatigheid verbeteren. Voor de Wlz bedraagt dit maximum 1,1 mld euro.³⁹ Voor Wmo/Jeugd betreft dit een onderdeel van de korting op het gemeente- en provinciefonds, die volgens een vaste verdeelsleutel tot maximaal 0,3 mld euro aan lagere uitgaven aan Wmo/Jeugd leidt. Bij generieke kortingen in de Wlz en Wmo/Jeugd heeft het CPB niet toegestaan om dit te combineren met een gelijktijdige generieke intensivering in dezelfde sector. Voor de Zvw hanteert het CPB voor de sectoren ziekenhuiszorg, huisartsenzorg, geestelijke gezondheidszorg en wijkverpleging een korting van maximaal 0,4 mld euro. Voorwaarde voor deze korting is wel dat partijen van plan zijn een bestuurlijk akkoord af te sluiten, met een generiek macrobeheersingsinstrument als stok achter de deur (zie 11.3).

---

³⁹ Zie voor onderbouwing: CPB, 2023, Startnotitie Keuzes in Kaart 2025 – 2028 ([link](#)).

Ook voor generieke subsidiekortingen zijn maxima gehanteerd. Het korten van specifieke subsidies kan leiden tot aanzienlijke maatschappelijke weerstand. Generieke subsidiekortingen springen minder in het oog, maar dienen wel omgezet te worden in specifieke subsidiekortingen, en zijn dus in de praktijk moeilijk te realiseren. Om deze reden is ook voor generieke subsidiekortingen een maximale korting verondersteld, van 20% van de niet-juridisch verplichte subsidies, of 0,9 mld euro.

11.5 Herstel- en Veerkrachtplan

Een aantal maatregelen in het basispad maakt onderdeel uit van het Nederlandse Herstel- en Veerkrachtplan (HVP). Het HVP is door Nederland ingediend bij de Europese Commissie om aanspraak te maken op de middelen uit NextGenerationEU, het Europese initiatief om lidstaten te helpen na de coronacrisis. Met het HVP beoogt Nederland in totaal 4,7 mld euro aan Europese middelen te ontvangen. Het HVP bevat onder andere maatregelen in de klimaat- en digitale transitie en maatregelen op de arbeids- en woningmarkt, zoals investeringen in wind op zee, de Investeringsubsidie Duurzame Energie (ISDE) en het nieuwe pensioenstelsel.

Indien partijen maatregelen uit het HVP terugdraaien, kan dit budgettaire gevolgen hebben, maar dit is niet gekwantificeerd. De Europese Commissie keert middelen uit zodra er een set aan vooraf afgesproken mijlpalen en doelstellingen is behaald. Wanneer een mijlpaal en/of doelstelling niet wordt behaald, kan dit leiden tot een (potentieel forse) korting op het te ontvangen bedrag. Indien partijen maatregelen terugdraaien die deel uitmaken van het HVP, kan dit dus tot (eenmalige) budgettaire derving leiden. Dit risico wordt niet in de doorrekening gekwantificeerd.

11.6 Pensioenmaatregelen

Verschillende partijen nemen maatregelen om de fiscale ruimte voor pensioensparen te beperken. Het CPB neemt aan dat sociale partners in cao-onderhandelingen als gevolg van de beperking in fiscale ruimte de pensioenverplichting weliswaar zullen verlagen, maar niet lager dan een pensioengevend loon van 80.000 euro. Boven de pensioenverplichtingsgrens hebben werknemers de keuze of ze privaat sparen. Daarbij is aangenomen dat 80% van het vrijgekomen netto-inkomen wordt gespaard. Het overige deel komt tot besteding door huishoudens.

De effecten van pensioenmaatregelen worden grotendeels pas zichtbaar op de lange termijn. Lagere pensioenpremies geven huishoudens nu meer bestedingsruimte, maar zorgen ervoor dat de pensioenuitkeringen in de toekomst lager uitvallen. Hoewel het effect van de extra bestedingsruimte wel in de consumptie is verwerkt, is het effect niet meegenomen in de koopkrachtberekening omdat het primair een verschuiving van koopkracht over de levensloop betekent. Voor de overheid is meegenomen dat de inkomsten op korte termijn toenemen, maar dient dus bedacht te worden dat de inkomsten op de langere termijn juist zullen afnemen omdat de pensioenuitkeringen minder zullen worden belast.

11.7 Asielmaatregelen

Drie partijen nemen maatregelen op het gebied van asielbeleid die tot doel hebben om de asielinstroom te beperken. De VVD, het CDA en JA21 scherpen toelatingscriteria van asiel- en gezinsmigranten aan en versoberen de opvang in Nederland. Specifieke maatregelen die door alle drie de genoemde partijen worden genomen zijn onder meer het invoeren van een tweestatusstelsel voor asielaanvragen en het afschaffen van

verblijfsvergunningen voor onbepaalde tijd. Bij JA21 gaat het om een omvangrijkere set maatregelen dan bij de VVD en het CDA: zo gaat JA21 over tot het beperken van gezinshereniging tot uitsluitend de partner (kerngezin bij VVD en CDA), het veilig verklaren van regio's binnen onveilige landen en het schrappen van leefgeld. Asielbeleid is gebonden aan diverse Europese en internationale verdragen en het is niet duidelijk of alle maatregelen binnen de contouren hiervan juridisch haalbaar zullen zijn.

Het effect van individuele beleidswijzigingen op het aantal asielaanvragen is niet evident, om die reden is ervoor gekozen om een ruwe inschatting te maken van het effect van de set aan maatregelen. Recent onderzoek laat zien dat asielmigratie in sterke mate onafhankelijk is van nationaal beleid, maar dat sommige beleidsmaatregelen op het vlak van gezinsmigratie en toelatingscriteria een licht drukkend effect kunnen hebben.⁴⁹ Op basis hiervan gaan wij uit van een afname van het aantal asielaanvragen: bij de VVD en het CDA met 10%, bij JA21 met 20%. Dit leidt tot een jaarlijkse kostenbesparing van respectievelijk 0,9 mld euro en 1,8 mld euro in 2028. Het gaat hierbij voor twee derde om besparingen op de kosten voor asielopvang en bij de IND en voor een derde om besparingen op uitkeringen aan statushouders.

---

⁴⁹ Zie Verweij-Jonker Instituut, 2023, Invloed asielbeleid op migratie naar Nederland ([link](#)).